

GAZİ TÜRKİYAT
G Ü Z / 2 0 2 2

Atf / Citation

KARACA YALÇIN, H. (2022). "Arap İsyanlarının Romanlara Yansımaları (Hicaz-Suriye-Irak)". *Gazi Türkiyat*, 31: 129-149

Geliş / Submitted

22.08.2022

Kabul / Accepted

14.11.2022

DOI

10.34189/gtd.31.010

ARAP İSYANLARININ ROMANLARA YANSIMALARI (HİCAZ-SURİYE-İRAK)*

The Reflections of Arabic Revolts on Novels (Hejaz-Syria-Iraq)

Hünkâr KARACA YALÇIN**

Öz

Türkler ve Araplar son olarak Osmanlı Devleti'nde kader ortaklığı yapmışlardır. Ancak Osmanlı Devleti'nin son iki yüzyılında baş gösteren sorunlar iki milletin kaderini yeniden tayin etmiştir. Zayıflayan merkezi otorite, ekonomik sorunlar, milliyetçilik akımının cazibesi, Hilafet makamı ve bütün bu sorunların Avrupalı devletler tarafından işlevsel hale getirilmesi sonucu bazı Arap kabileleri Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmaların ekonomik nedenlerinin yanı sıra bir başka önemli nedeni Hilafet makamındaki hak iddiası olarak gösterilebilir. Osmanlı yönetiminde olan İttihat ve Terakki yöneticilerinin Almanya ile müttefik olmasını dikkate alan isyancı Arap liderleri Hristiyan bir devletle ittifak yapılmasını kullanarak Osmanlı Devleti'nde olan Hilafet makamını ele geçirmek istemişler ve halkı bu şekilde yönlendirmişlerdir. Orta Doğu'daki petrol yataklarının ele geçirilmesini ve Hindistan sömürge topraklarına giden yolların elde tutulmasını hedefleyen Avrupalı devletler de isyanlarda maddi olanak sağlayan güç olarak tarih sahnesinde yerini almış ve çeşitli psikolojik harp yöntemleri, ajanlık faaliyetleri ile bölgede faaliyetler yürütmüştür. Arap isyanları, öncesi ve sonrasında meydana gelen hadiseler Türk edebiyatında da önemli bir yer edinmiştir. Yazarlar romanlarında isyanların perde arkasını, sebep ve sonuçlarını işlemişlerdir. Bu çalışmada Türk romanında Arap isyanlarının yansımaları ve yazarların isyanlara dönemsel yaklaşımları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Arap, isyan, roman, Osmanlı İmparatorluğu, milliyetçilik

Abstract

The destinies of the Turkish and Arabic peoples were intertwined for the last time during the reign of the Ottoman Empire. However, the problems that arose in the Ottoman Empire's final two centuries determined the destiny of these two nations. Some Arab tribes revolted against the Ottoman Empire because of the weakened central authority, economic difficulties, the charm of the nationalism trend, the Islamic caliphate, and European states' benefiting from these challenges. The claim to the Caliphate can be viewed as another significant reason for these revolts, in addition to economic reasons. The revolting

* Bu makale yazarın yayınlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

**Dr., Erzurum/TÜRKİYE. hun.kar2019@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6460-9972

Arabic leaders, who took the Committee of Union and Progress' alliance with Germany into account, wanted to conquer the Caliphate status, which belonged to the Ottoman Empire and guided people towards this by benefiting from the alliance with a Christian government. The European states, which sought to control the oil reservoirs in the Middle East and maintain the roads to the Indian colonial territories, are remembered in history as the power that provided financial benefits in the revolts. And these states conducted several operations through various psychological warfare techniques and espionage. The Arabic revolts and the events that preceded and followed them played a significant role in Turkish literature. The authors discussed the backdrop, causes, and results of these riots. The present study will examine the reflections of Arabic revolts on Turkish novels as well as the authors' periodical approaches to the revolts.

Keywords: Turkish, Arabic, revolt, novel, Ottoman Empire, nationalism

GİRİŞ

Orta Doğu coğrafyasında sıklıkla görülen toplumsal olaylardan biri isyanlardır. Bu isyanlar günümüzde, Osmanlı Devleti'nden sonra kurulan devletlerdeki çoğunlukla otokrat yönetimlere karşı halkın gösterdiği başkaldırıları şeklinde iken Birinci Dünya Savaşı'nda meydana gelen Arap isyanlarının çok boyutlu sebepleri bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin dışında Araplar, Rumlar, Ermeniler, Arnavutlar, Çerkezler, Kürtler gibi farklı etnik yapıya sahip toplumlar bir arada yaşamıştır. Yaklaşık beş yüzyıl birlikte yaşayan bu milletler daha sonra coğrafi sınırlarına ulaşmış olan merkezi yönetime başkaldırmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti ise önceleri azınlıkların merkezi otoriteye bağlanmaları için çeşitli düzenlemelere gitmiştir. Ancak verilen bu haklar azınlık milletler ile devlet arasındaki bağı güçlendirmeyi sağlamamış, azınlıklar yine millî devletler kurmak arzusu içinde faaliyetlere devam etmişlerdir. Sonuçta asırlık komşuluklar, toplumsal ve insani değerler göz ardı edilmiş, binlerce insan yerlerinden oluş ve hayatlarını kaybetmiştir.

Arap isyanlarının ekonomik ve toplumsal yönleri bulunmakla beraber bu isyanların başarılı olmasının en önemli sebebi, Avrupalı devletlerin Arap isyancılara sağladıkları teknik olanaklardır. İttihat ve Terakki yönetiminin uyguladığı politikaları kendilerine sebep olarak kabul eden Araplar, Almanya ile ittifak kuran Osmanlı Devleti'ne karşı İngiliz ve Fransızlardan destek almaktan geri durmamışlardır. Böylece Osmanlı Devleti'nde dinde ve kaderde ortak olan milletler de kaderlerini kendileri çizmeye başlamışlar; farklı dinlerden hatta binlerce yıllık savaş geçmişleri olan Hristiyanlardan destek alarak "millî" devlet arzusunu gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Hem Avrupalı devletlerden ekonomik olarak desteklenen hem de Osmanlı saflarında görünerek Osmanlı Devlet hazinesinden beslenen bazı Arap idareciler (Haşimi ailesi-Suudiler-Reşidiler) Arap halkını Osmanlı aleyhine yönlendirebilmek için Almanya ile ittifak yapan Osmanlı Devleti'ni, İttihat ve Terakki yönetimini "dinden çıkmak" ile itham etmişler; Türklerin Hilafeti zorla aldığı, Hilafetin sadece Arapların hakkı olduğu düşüncesini Arap halkı içinde yaymaya başlamışlardır. "... sözde Arap Ayaklanması'na Hicaz dışında destek yoktu ve Hüseyin ile oğlu Faysal'ın daha geniş Arap toplumunu temsili iddiası dayanaksızdı" (Ford 2018: 363).

Arap isyanının liderlerinden olan Şerif Hüseyin ve isyanlara destek olan Arapların, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yok sayıldıkları iddiasını Emir Abdullah *Biz Osmanlıya Neden İsyan Ettik?* isimli eserinde ele alırken özellikle eşitlik konusunu ve dil üstünlüğünü şöyle konu eder: “Türlere ‘Hepimiz ehl-i İslamız’ diyecek olsak, ‘Öyle ama biz yöneticiyiz siz tebaasınız’ diyorlardı. (...) Bir Arap âlim, doğru dürüst Arapça bilmeyen, herhangi bir fıkıh kitabını okumamış kişinin arkasında saf tutmaya mecbur kalırdı” (Kral Abdullah 2017: 17).

Bazı araştırmacılar da Osmanlı toplumunda yönetim kesiminde Arapların çok fazla söz haklarının olmadığını iddia etmişlerdir:

“Araplar, Osmanlı tarihi boyunca üst düzey devlet görevlerinde göze batacak kadar az bulunmuşlardı (...) Danişmend’e göre 215 Osmanlı sadrazamından hiçbiri Arap kökenli değildi, ancak 78 Türk ve 31 Arnavut sadrazama karşılık üçünün Arap kökenli olma ihtimali vardır. Kaptan-ı deryalar arasında Arap yoktur başdeftardarlar arasında bir reisülküttaplar arasında ise 4 Arap vardır” (Kayalı 2018: 24-25).

İttihat ve Terakki'nin Türkçeyi resmi dil olarak kabul etmesinin olumsuz yansımalarının olduğuna da dikkat çeken araştırmacılar da bulunur (Rogan 2017: 177). Arap halkının isyanlara destek vermesine neden olarak gösterilen sebeplerden bir diğeri de Cemal Paşa'nın Osmanlı ordusu içinde güçlenmeye başlayan Arap milliyetçiliğini fark ederek bu düşünceye sahip Arap askerlerinin “El Fetat”, “El Ahd” isimli yapılar kurarak II. Kanala Harekâtı'nda emirlerden bağımsız hareket ettikleri gerekçesiyle idam ettirmesi gösterilmektedir. Bunun üzerine “Genç Araplar”, “Genç Türkler”e karşı olan Şerif Hüseyin ile bağlantı kurmuştur.

II. Meşrutiyet'ten sonra kurulan gizli Arap cemiyetleri şöyle sıralanabilir: El-Kahtaniyye Cemiyeti, El Ahd Cemiyeti (Yemin Cemiyeti), Cem'iyetü'l Arabiyyeti'l Fetat (Genç Araplar Cemiyeti), En-Nahdatü'l-Lübniyye (Lübnan Kalkındırma Cemiyeti), Erze Cemiyeti, Cemiyet ü'l Cami'ul-arabiye (Arap Birliği Cemiyeti), Cem'iyetü'l-İttihadi'l-Lübni (Lübnanlılar Birliği Cemiyeti cemiyeti), Cem'iyetü-Sevriyyetü'l Arabiyye (Arap Ayaklanma Cemiyeti). 1913 yılında Lübnan'da düzenlenecek olan Arap Kongresi, Osmanlı Devleti'nce engellenince cemiyetler bu kez Paris'te bir araya gelmişler, bu kongrede başta âdemi-i merkezîyetçilik olmak üzere çok önemli kararlar almışlardır. Yine, âdem-i merkezîyetçi bir devlet yönetimi isteyen Arapların bu isteklerinin reddedilmesi üzerine başlangıçta gizli bir şekilde, daha sonra da açıkça örgütledikleri bilinir (İshakoğlu 2012: 79). El Fetat, El Ahd ve El-La Merkeziye isimli bu örgütlerin amaçlarının Osmanlılıktan farklı bir ideoloji taşımadıklarını ileri süren araştırmacılar da bulunmaktadır (Kılınçkaya 2015: 73). Ancak bu gizli yapılanmalar daha sonra adım adım Arap ayaklanmasına destek vermeye başlamışlardır.

Şerif Hüseyin'in isyanlarda bu kadar cüretkâr davranmasının altında yatan bir diğer sebep ise İngiltere adına Mısır Yüksek Komiseri olarak görev yapan diplomat Sir Henry MacMahon ile yaptığı yazışmalarda, Suriye ve Arap topraklarında İngiltere

tarafından kendisine verilen büyük bir Arap devleti vaadine inanmasıdır. (Rogan 2017: 181). Ancak daha sonra Sykes Picot antlaşması ile Suriye'nin kendisine değil Fransızlara bırakıldığını öğrenecektir.

Roman türünün "birey" sellikten doğup geliştiği kabul edilse de toplumsal olaylara da romanlarda çoğunlukla yer verilmiş, roman toplumu yansıtan bir ayna olarak kabul edilmiştir. Türk romanında da sosyal temaların sayısı özellikle geçiş dönemlerinde dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti'nin yıkılma nedenlerinden biri olan Arap isyanları da romanlarda ele alınmıştır. 1877-2021 yılları arasında Orta Doğu bölgesine mekân olarak yer veren yüz yetmiş sekiz roman incelenmiş, konuyu doğrudan ele alan ve çalışmamızda yer verilen yirmi romanın varlığı tespit edilmiştir. Bu makalede Hıfzı Topuz'un *Meyyâle*, Mustafa Yıldırım'ın *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına*, İsmail Bilgin'in *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası*, Ekrem Hayri Peker'in *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuşçubaşı Hacı Sami Bey*, Şükrü Altın'ın *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa*, Orhan Yeniaraş'ın *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, İskender Pala'nın *Kervân*; M. Turhan Tan'ın *Cehennemden Selam*, Burhan Cahit Morkaya'nın *Yüzbaşı Celal, Dünkülerin Romani*, Refik Halit Karay'ın *Sürgün*, Kemal Tahir'in *Yorgun Savaşçı*, Attila İlhan'ın *Sırtlan Payı*, Hacı Hanım Vay, Mustafa Yıldırım'ın *58 Gün*, Tarık Buğra'nın *Küçük Ağa*; Ebubekir Subaşı'nın *Dicle'nin Son Türküsü Kut'ül Amare*, Tecelli Sercan Sırma'nın *İyiye ve Kötüyü Bilme Ağacı*, İsmail Bilgin'in *Kut'ül Amare*, İsmail Bilgin'in *Mehmet Fazıl Paşa* romanları incelenmiştir.

1. HICAZ BÖLGESİNDEKİ ARAP İSYANLARI

Hicaz bölgesi Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinin ardından Osmanlı Devleti tarafından yönetilmiştir. Bölgede daha evvel var olan emirlikler bu dönemde korunmuş, Osmanlı Devleti Mekke ve Medine'nin kutsallığına büyük önem vermiş öyle ki buralarda XIX. yüzyıla kadar Osmanlı bayrağı çekme gereği dahi duymamıştır. (Kurşun 1998: 437). Fakat ilerleyen zamanlarda bu bölgede bulunan halkın bir kısmı özellikle "urban" olarak da adlandırılan Bedeviler Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalarda ön safları tutmuş, vahşi saldırılarda bulunmuştur. Hicaz bölgesinde meydana gelen bu ayaklanmalar Türk edebiyatında da konu edilmiştir. Bu bölümde Hicaz isyanlarını ele alan *Meyyâle*, *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına*, *Çöl Kapları Fahrettin Paşa-Medine Müdafası*, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuşçubaşı Hacı Sami Bey*, *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa*, *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*, *Kervân* romanları değerlendirilmiştir.

Hıfzı Topuz, *Meyyâle* romanında Arap isyanlarına engel olmak isteyen II. Abdülhamid'in Hicaz Demiryolları Projesi'ni başlattığını bu sayede Hicaz'a asker sevkini kolaylaşacağını ve isyanların da azalacağını inandığını ve bu inancında da ısrarlı olduğunu söyler. Romanda isyanları bastırmak görevini üstlenen kişilerden birisi ise 1892 yılında Hicaz'a vali olarak atanan Ahmet Ratip Paşa olarak gösterilir ancak onun iki yıl sonra görevden alınarak Arapların çok katı buldukları Hasan Hilmi

Paşa'nın görevlendirildiği de eklenir. *"Abdülhamit zaman zaman Necit Kralı İbni Suud'u da Osmanlı çıkarlarını korumak için kullanmaya çalışıyor ama İbni Suud'un ileride Osmanlıların başına ne büyük bir bela kesileceğini bilmiyordu"* (Topuz 1998: 183).

Meyyâle romanında Ahmet Cevat Paşa'dan bir mektup alan ve Hicaz'a gönderilen Hasan Hilmi Paşa'nın hayatı üzerinden bölgede Osmanlı'nın devlet otoritesinin yavaş yavaş yok olduğu gösterilir. *"Hasan Bey' dedi, 'sizi çok önemli bir göreve gönderiyoruz. Hicaz'da durum çok gergin. Bu adamlar, Mekke Emirliğini ellerine geçirmek için ellerinden geleni yapıyorlar"* (Topuz 1998: 180-181).

Romanda Mekke emirlerinin soyunun Hz. Hasan'a dayandığını söyleyen yazar, Berakatoğulları ile bu ailenin Mekke emirliği için uzun yıllar boyunca tartışmalar yaşadıklarını belirtir ve daha sonra Vehhabi hareketinin başlangıcını ve onların ne istediklerini anlatır. *"On sekizinci yüzyılda Riyad'ın bulunduğu Necid yaylasında Muhammed bin Abdülvehhab adında birinin yarattığı Vehhabilik İslamiyet'te her türlü yeniliğe kapalı, koyu şeriatçı bir tarikat olarak ortaya çıktı"* (Topuz 1998: 182).

Romanda ayrıca Süveyş Kanalı'nın açılması ile Mekke ve Medine'nin daha fazla öneme sahip olduğunu belirten yazar, İngilizlerin de bu sebeple Mekke emirlerini II. Abdülhamit'e karşı kıskırtarak ayaklandırdıklarını söyler (Topuz 1998: 182).

Mustafa Yıldırım'ın *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına* romanında, Osmanlı Devleti'ne karşı çıkan Arap isyanları sırasında, bölgede bulunan Fahri ve Muntazır'ın düşünceleri üzerinden yaşananlar verilirken eserde önce Şerif Hüseyin'in ihtişamlı yaşantısına dikkat çekilir. Yıldırım romanda, Haşimi ailesinin Osmanlı'ya karşı aldatıcı bir politika izlediğini belirterek, bu ailenin Kanal Seferi'nde Osmanlı Devleti'ne yardım sözü verip yüklü miktarda ödeme almalarına rağmen sefere katılmayarak Türk ordusunu yalnız bıraktıklarını söyler. *"Medine'den yola çıkan Türk birlikleri trenle çölü geçip Lut gölünün güneydoğusundaki Maan şehrine giderken Faysal kuvvetleri Medine'de çakılıp kalmıştı. Üstelik Şerif Hüseyin son anda direkt padişah'tan 60.000 altın daha koparmıştı"* (Yıldırım 2006: 9). Hüseyin bin Haşim'in oğlu Faysal'ın Arap isyanlarında çok büyük etkisi olmuştur. İngiltere'nin Kahire'deki temsilcisi olan MacMahon ile gizli görüşmeler ve anlaşmalar yapan Faysal, isyanlar karşılığında bir Arap devleti sözü almıştır. Romanda bu görüşmelerden de söz edilir" (Yıldırım 2006: 9).

Romanda Mekke ve Medine'de bulunan Türk yöneticilerin, Arapların isyan edebileceklerini düşünmedikleri için tedbir almakta geç kaldıkları iddia edilmektedir. Ecyad-Ciyad kalesinde yaşanan olayları hatırlayan roman kahramanlarından Muntazır, Fahri ve Aziz'in konuşmalarında bu durum Teşkilat-ı Mahsusa'nın işini iyi yapmadığı düşüncesi üzerinden biraz da özeleştiri olarak şöyle ele alınır. *"Biz de Taif'te kuşatılınca anladık durumu. Teşkilatı Mahsusa doğru dürüst çalışsaydı Taif'te tıklıp kalmaz, isyanı Mekke'de bastırırdık"* (Yıldırım 2006: 11).

İngilizlerin, işlerini kolaylaştırmak amacıyla bölgeye sömürgelerinden getirdikleri askerleri nasıl yönlendirdikleri romanda yer verilen konulardandır. Halkı Hristiyan olan yerlerden asker toplamak için “Türkler Hristiyanları katlediyor” yalanına başvuran İngilizler, halkı Müslüman olan bölgelerde “Türklerin Almanlarla birlikte İslam’a zarar verdikleri” yalanına başvurmuşlardır (Yıldırım 2006: 18). Romanda Osmanlı Devleti’nin müttefiki olan Almanların da Arapları isyana teşvik ettikleri, üstelik bunu Osmanlı altınlarıyla yaptıkları iddia edilir (Yıldırım 2006: 14).

İsmail Bilgin, *Çöl Kapları Fahrettin Paşa Medine Müdafası* romanında Arap isyanlarını Şerif Hüseyin ailesi üzerinden vermektedir. Bilgin, romanda Arapların tamamının isyanlara katılmadıklarını, isyanlara katılanların çoğunlukla Bedevi topluluklar olduğunu söyler ve onları “urban” olarak nitelendirir. Ayrıca Şerif Hüseyin’in Osmanlı ve İngilizlerle olan bağlantılarını romanda diyaloglar içinde yansıtmaya çalışır. “Peki Arapların Hepsini bu isyana katılıyor mu? —Hayır. Urban denilen kesimi katılıyor. Bunlar yerleşik değil. Geçimleri talanladır. Şerif Hüseyin de en çok bunları kandırıyor zaten.” (Bilgin 2017: 51).

Arap isyancılar bölgede Osmanlı Devleti’nin bölgeye hâkimiyet sağlayacak olan ulaşım yollarına, özellikle Hicaz Demir yoluna saldırılar düzenlemişlerdir. Romanda demiryollarının isyancı Bedeviler tarafından nasıl hedef alındığı şöyle verilir: “—Şu hale bak... Makinistin bulunduğu ön cam tamamen parçalanmıştı. Makinisti bu halde treni kullanmak zorunda kalmıştı. Şimendiferin ve vagonların camları da kurşunlarla delik deşik olmuştu” (Bilgin 2017: 90).

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin devletin resmi dilinin Türkçe olduğunu kabul etmesinin ardından Araplar arasında Orta Doğu’da “Türkleştirme” faaliyeti dayatıldığı tartışması yapılmış ve Arapların Türkler tarafından sömürüldüğü propagandasına başvurulmuştur. Bu dönemde Mekke’ye gelen Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti’ne karşı bir isyan beyannamesi yayınlamış ve Osmanlı Devleti ile İttihat Terakki arasında fark olduğunu Enver, Cemal ve Talat Paşaların yönetimindeki devletin eski Osmanlı olmadığını iddia ederek askerlerin oruç tutmadıklarını, Türkçe Kur’an okunduğunu söyleyerek Arap milletinin dini ve milli duygularını kışkırtmayı hedeflemiştir. Romanda bu olaylara şöyle yer verilir: ““(…) ileri gelen Arap aydınlarını idam ettiklerini, hatta İstanbul’da Türkçe Kur’an çalışmalarına başladıklarını ve Mekke’deki isyan başladığında Kaley-i Ecyad’dan attıkları toprakların Hacer’ül Esved’in yakınına düştüğünü, hiçbir manevi değeri dikkate almadıklarını belirtiyordu” (Bilgin 2017: 100-101).

Bilgin, romanda Araplar tarafından Türklere “Nasranî” diye hitap edildiğini söylerken Medine’de direnen Osmanlıların ezan okuyarak Müslüman olduklarını göstermeye çalıştıklarını romanda konu etmiştir (Bilgin 2017: 102).

Şerif Hüseyin, İngiliz dostlarının yönlendirmeleri ile Mekke’de *El Kible* isiminde bir gazete çıkartmıştır ve halkı yönlendirebilmek için bu gazetede çeşitli propaganda haberleri yayınlamıştır. Bu gazete Arabistan devletinin habercisi gibidir. Bilgin de

romanda bu gazeteden ve gazetenin Arap halkını yönlendirme gücünden söz eder. *El Kible* gazetesinin yalan haberler yaptığını, isyanlarda da etkili olduğunu gören Fahrettin Paşa karşılık olarak *El-Hicaz* isminde bir gazete çıkarır ve bu gazetede yalan haberlerle mücadele etmeye çalışır. Romanda bu propaganda savaşlarına da önemli yer ayrılmıştır (Bilgin 2017: 127-128).

Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuşçubaşı Hacı Sami Bey romanında da Arap isyanları ele alınır. Romanda Kuşçubaşı Eşref ve diğer teşkilat üyelerinin Arap isyanları hakkındaki istihbaratlarını değerlendirmeyen Cemal Paşa'nın siyaseti sonucunda güçlenen Arapların, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaları ve Şerif Hüseyin ailesine karşın Teşkilat-ı Mahsusa'nın yaptıkları konu edilir. Yazar, Fransızların Cemal Paşa'ya yaptıkları Hilafet teklifinin bir benzerini İngilizlerin Şerif Hüseyin'e yaptıklarını onun da halifelik düşleri ile bu teklifi kabul ettiğini söyler: "*Aynı teklifi İngilizler Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal'a yaparlar, onlar kabul eder. İhanetleri onlara yaramaz. Sonunda Haşimi ailesi ata topraklarından kovulur. Ürdün aslı suni devlete sığınır*" (Peker 2017: 56).

Romanda yazar, Şerif Hüseyin isyanının kesinleştiğini gören Enver Paşa'nın bu isyanı başarısız kılmak adına Mehmet Akif'in de aralarında bulunduğu yirmi beş Teşkilat-ı Mahsusa üyesini çöle gönderdiğini de anlatılır. Kuşçubaşı'nın liderlik ettiği bu irşat heyeti çöle, İbn Reşid ve İbn Suud aileleri ile görüşmeye gider. Reşid ile görüşen üyeler, İbn Suud tarafından karşılanmaz. Kuşçubaşı Eşref, Yemen'e giderek İmam Yahya'dan ve bazı kabilelerinden yardım almak istemeye karar verir. Ancak Kuşçubaşı Eşref, esir düşer, diğerleri geri döner ve isyan böylece ivme kazanır. Romanda kendisine Hilafet sözü verilen Şerif Hüseyin ailesinin hayal kırıklığına uğradığı, çünkü İngilizlerin onları aldattığı da belirtilir (Peker 2017: 86).

Şükrü Altın'ın *Medine Müdafası-Fahreddin Paşa* romanında ise İbn-i Suud ve Şerif Hüseyin arasındaki mücadeleye değinilirken İbn Suud'a bağlı olduğu belirtilen Mekke'deki El-İhvan Cemiyeti'nden de söz edilmektedir. "*El İhvan mensupları bağlı oldukları tarikatları için ölüme bile giderlerdi. Bu cemiyet müritleri Emir İbni Suud'dan aldıkları silah ve cephaneye ile Mekke'ye doğru hareket etmişlerdi. Tek hedefleri Şerif Hüseyin kabilesini Mekke'den atmaktı*" (Altın 2018: 161).

Romanda Mekke ve Medine'de bulunan bütün Arap kabilelerinin Osmanlı Hilafetine karşı ayaklanmadıklarından bahsedilir ve bütün Arapların isyan ettiği düşüncesinin aksine Osmanlı Devleti'ni, isyancılara karşı savunan Arap aşiretlerine yer verilir. İsyancı Bedeviler, Mekke ve Medine'nin merkezi yönetim ile olan iletişim ve ulaşım yollarına saldırılar düzenlemişler, böylece Hicaz'ı yalnızlaştırmaya çalışmışlardır. Romanda Hicaz Demir Yolları'na karşı yapılan saldırılar ve Fahrettin Paşa'nın bu saldırılar karşısında güçsüz kalması da ele alınmıştır.

Orhan Yeniaras *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması* isimli romanında Teşkilat-ı Mahsusa'nın faaliyetlerini romana yansıtılmaya çalışır. Romanda Teşkilat-ı Mahsusa'nın elemanlarından olan ve Eşref Sencer tarafından Arap coğrafyasında

görevlendirilen Kara Memil'in Arap isyanları hakkında aldığı istihbaratlara ve İngiliz ajanı Gertrude Bell'in Orta Doğu'daki gizli faaliyetlerine yer verilirken, Gertrude Bell gibi birçok ajanın Orta Doğu'da bilim, sanat-kültür insanı olarak kendilerini tanıtır ve bölgedeki aşiretler, kültürler hakkında bilgi sahibi oldukları belirtilir. Romanda Bell'in Arabistan'daki "urban" olarak adlandırılan toplulukları inceleyerek hangi topluluğun, aşiretin hangisi ile dost hangisi ile düşman olduğunun bilgilerini topladığı söylenir. Roman kişisi Kara Memil de bu faaliyetlerin farkındadır ve Gertrude Bell ile tanışır, onun masasındaki verilerden yola çıkarak isyanların nerelerde başlayacağına dair ön bilgiler elde ederek Kuşçubaşı Eşref'in yanına Şam'a gider: *"Bu sabah karşılaştığı Gertrude Bell belki bir arkeolog, amatörce bilimsel araştırma için değil İngilizler adına özel görev ile geldiği kesindi. Masasındaki dürbün ve fotoğraf makinesini İngiliz ordu istihbaratında kullanılanlar ile aynı idi. Ayrıca önündeki harita Arabistan'ın resmi gibiydi"* (Yeniaras 2018: 17).

İngilizlerin Arap isyanlarında Bedevilerden sonraki en büyük ikinci gücü propagandadır. Bu propaganda araçlarından biri de gazetedir. Arapları yönlendirmek için çeşitli yalan haberlerin yapıldığı belirtilen romanda, bu gazetelerin uçaklarla Arap halkın yaşadığı yerlere bırakıldığı belirtilir. Bu gazetelerden *Darüsselam* gazetesi romanda ismi geçen gazetelerdendir ve Mısır'da İngilizler tarafından basılmaktadır: *"Kendisini ilgiyle dinleyen Kumandan 'Darüsselam Gazetesini duydun mu' diye sordu? (...) 'Çıkaran kimlerdir?' 'Genel yayın yönetmeni ve yazarları Arap isimleri taşısalar da gerçek öyle değildir. Kullanılan isimlerin hepsi sahtedir"* (Yeniaras 2018: 46). Romanda adı geçen bir başka gazete ise *İctihat* gazetesidir. *İctihat* gazetesinde Siyer-i Nebi'ye hakaret ettikleri Halifelik makamına zorla el koydukları iddiaları ile İctihat ve Terakki üyelerinden Enver, Cemal, Talat Paşa suçlanır.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Arap isyanlarına karşı bir irşad heyeti hazırlığından söz edilirken, bu heyette bulunanlar arasında Mehmet Akif Ersoy da dikkat çekmektedir. Onun hitabet gücünden dolayı bu heyete dâhil edildiği belirtilirken, bölgede etkin olabileceğine inanılan, Mevlevi, Kadiri, Nakşi tarikatlarından ve aşiretlerin gücünden de faydalanılarak Arapların Osmanlı safına çekilmesi planlanır: *"Başta Mehmet Akif ve Şeyh Şerif Tunusi'nin de bulunduğu yirmi beş kişilik irşat heyetine ilave olarak Mevlevi, Kadiri, Nakşilerden oluşan bölükler teşkilatlandırılıp düzene sokulduktan sonra Necid ve Hicaz'a gitmek üzere hemen yola koyuldular"* (Yeniaras 2018: 117).

İskender Pala'nın *Kervân* romanında Osmanlı Devleti'nin, Mekke ve Medine halkına hediye dağıtılması amacıyla yola çıkan surre alayının başından geçenler anlatılmaktadır. Romanın başlangıç tarihi 18 Mayıs 1818'dir ve Osmanlı Devleti'nin kutsal bölgelere beş yıl boyunca saldırılar nedeniyle surre götüremediği belirtilir. Abdülhamid oğlu Sultan Mahmud'un ise isyanları bastırıp Mekke ve Medine'ye surre götürmekte kararlı olduğuna dikkat çekilir. Vakanüvis Yahya Efendi'nin bakış açısından verilen romanda Vehhabi isyanları da konu edilmektedir. Arap

isyancılarına bazen Bedevî çoğunlukla dazlak denilen romanda bu isyanın kökeni ve sebepleri incelenilmektedir.

“Zihinler, Vehhabi isyancıların Arap topraklarında son beş yıldır yaptıklarını hatırlıyordu durmadan. Yalnızca hac farızasının engellenmesi değildi cürümleri. Mübarek beldelerin fakir fukarasına, Hz. Peygamber’in beldesinde geçim darlığı çeken Müslümanlara gönderilen sürrelerin, hediyelerin, yardım ve sadakaların yağmalanması, Mekke ve Medine’de vazife yapanların maaş ve masraflarına el konulması, kutsal beldelerin düzensizliğe ve bakımsızlığa terk edilmesi” (Pala 2021: 7-8).

Romanda, hac kervanının ve surre alayının güzergâhı şöyle sıralanır: İstanbul (Ayrılık Çeşmesi), İzmit, Söğüt, Konya, Adana, Antakya, Şam, Havran, Tebük, Medâin-i Salih, Medine, Mekke. Özellikle Şam’dan sonra Vehhabi çetelerinin İstanbul’dan ve Mısır’dan giden Osmanlı hac kervanlarına saldırdıkları belirtilir. Surre alaylarının maddi ve manevi iki yönü bulunmaktadır. Romanda da Osmanlı için bir güç gösterisi olduğu anlatılırken bu hediyelerin isyancıların eline geçmesi de bir zayıflık sayılır. *“1916 yılına ait surre, Şerif Hüseyin’in isyanı sebebiyle Medine’de kaldı ve Mekke’ye ulaştırılamadı. 1917 ve 1918 yıllarına ait surre ise Dimaşk’a kadar gidebildi” (Buzpınar 2009: 568).*

İsyanların taraftar toplamasının altında maddi zenginliklerin yanı sıra manevi duygularında istismar edilmesine değinen yazar, Hilafet kavramı üzerinde durur. İsyanlarda Osmanlı Devleti’nin Hilafeti Araplardan zorla aldığı gibi birtakım propagandaların etkisi ele alınır. *“(…) halifeliğin Hz. Peygamber’in varisleri olarak Kureyş ailesine ait olması gerektiğini fikrini açıkça dillendiriyor, Arap elebaşlarının zihinlerini Osmanlıların bu hakkı gasp ettiğine dair iğvalarla dolduruyordu” (Pala 2021: 9-10).* Yazar, Arap isyanlarında başrolü oynayan Abdülvehhab hakkında da bazı bilgilere yer verir ve onun İslam adına yeni bir din kurduğunu vurgular. *“Abdülvehhab kısa bir müddet içinde Necid’de kuvvetleniyor ve adı daha fazla duyulmaya başlıyor. Güce kavuştukça fikirleri gitgide keskinleşiyor ve hızla çevreye yayılıyor” (Pala 2021: 27).*

Romanın devamında Vehhabilik hakkında bazı bilgilere de yer verilir. Dazlaklar olarak adlandırılan, saçlarını kazımayı önemli bir kural sayan Vehhabi isyancıların Mekke’de zikir çeken dervişleri öldürdükleri anlatılır. İslam dinini mezheplerden önceki döneme dönüştürme iddiasıyla kurulan bu mezhep hakkında bazı bilgiler ise şöyle anlatılır: *“Abdülvehhâb’a göre Kur’an’ın kaidelerinden en ufak bir sapma kâfirlik sayılıyor. Hz. Peygamber’in kabri başına varıp ‘Onun yüzü suyuna...’ diye başlayan yakarışlarda bulunmak suç meselâ. Bu dünyada ve bu dünya işlerinde şefaatinin istemek de kâfirlik” (Pala 2021: 30).*

Romancı, hac güzergâhını anlatırken geçilen bölgeleri de tanıtmaya çalışır. Balka bölgesinde Kadiri dervişleri ile karşılaşılır ve Vehhabilerin karşı olduğu bu dervişler hac kfilesini Arap isyancılara karşı korumaya çalışırlar. Bir kabilenin Vehhabi olması için de sadece tövbe etmelerinin yetersiz olduğu belirtilen romanda aynı zamanda yeni Vehhabilerin kabul edilebilmesi için para cezası ödedikleri de anlatılır. *“Salih*

ameller yerine günah filleri esas aldığı kesin. Bir Müslüman için neyin iyi neyin kötü, neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair kesin listeler oluşturup ara katmanları yok sayan katı bir din dayatması” (Pala 2021: 31).

İsyancı Abdülhad ile Merkez Efendi'nin karşılıklı konuşmalarına da yer verilen romanda isyancıların ikna edilmeye ve Merkez Efendi'nin İslam birliğini vurgulamaya çalıştığı ele alınır. Pala, romanın bir bölümünde ise dört büyük mezhebin ibadet ettikleri mihrapların Vehhabiler tarafından yıkılması karşısında Osmanlıların yaşadıkları hüznü ele almaya çalışır (Pala 2021: 162).

2. SURIYE BÖLGESİNDEKİ ARAP İSYANLARI

XVI. yüzyılda yapılan Mercidâbık savaşının ardından Osmanlı devletinin kontrolüne giren Suriye bölgesi XVII. yüzyıla kadar başta Memlûk komutanları olmak üzere Gazâlî isyanı, Canbolatoğlu, Ali Abaza Hasan gibi çeşitli isyanlara sahne olmuştur. XIX. yüzyıla kadar Osmanlı idaresinde olan bölgede bu yüzyılda bir diğer isyan dalgası ise Vehhabilik mezhebi ile baş göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte egemen güçler gizli antlaşmalar ile Suriye topraklarını pay etmiş, Osmanlı devletinin 1918'de Mondros Mütarekesini imzalamasının ardından resmi olarak bölgedeki hâkimiyeti sona ermiştir. Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Şam'a getirilerek yönetim Arap ve İngilizlerden oluşan yeni güçlere bırakılmıştır.

Türk tarihinde ve edebiyatında Suriye oldukça önemli bir yer edinmiştir. Şair ve yazarların kimi zaman sürgün olarak gönderildikleri kimi zaman gözlem yapma olanakları buldukları bu bölge Birinci Dünya Savaşı'nın yankılarının oldukça yoğun olarak edebiyata yansıdığı bir mekândır. Bu bölümde *Cehennemden Selam*, *Yüzbaşı Celal*, *Düinkülerin Romanı*, *Sürgün*, *Yorgun Savaşçı*, *Sırtlan Payı*, *Haco Hanım Vay*, *58 Gün*, *Küçük Ağa* romanları değerlendirilmiştir.

Suriye'deki Arap isyanlarında sadece Arapların etkisi olmamıştır. Bu isyanlara zemin oluşturan ve destek olan gruplardan bazıları Dürziler ve Mârûnîlerdir. “Suriye 1922'de yeni bir ülkeydi. I. Dünya Savaşı'nın galibi olan Avrupalı devletler; Suriye'yi savaştan sonra yani 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir nevi olarak çıkarmışlardı” (Provence 2020: 22).

M. Turhan Tan'ın *Cehennemden Selam* isimli romanı, 1600'lü yıllarda Osmanlı döneminde küçük yaşta yetim kalan Kör Mahmut'un yaşamını ele alır. Kör Mahmut'un Küçük Ahmet Paşa tarafından destek görmesine, Bağdat seferine katılmasına ve ardından Suriye bölgesinde çıkan Dürzi isyanlarında görev almasına yer verilir. Tan, romanda Suriye'de baş gösteren isyanların sebeplerini de ele alır. Romanda Manoğlu Fahreddin'in, Dürzi isyanlarındaki etkisini ve bu isyana karşı Küçük Ahmet Paşa'nın tavrı ele alınırken yazar, okurundan müsaade isteyerek, “sırası gelmişken Fahrettin Paşa'nın hayatını anlatayım” diye araya girer. Romanda Manoğlu Fahrettin'in günümüz Suriye'sinin oluşmasında etkisi olan ilk ayaklanmaları başlattığı

ve Avrupa'dan özellikle Papalıktan bu isyanlar sırasında destek gördüğü, daha sonra da Avrupa'ya kaçtığı anlatılır.

"Kari'den burada küçük bir istitrata müsaade dileriz: İmparatorluk devrinde ecnebi yardımını iptida arayan ve kabul eden Dürziler'dir ve şeni ve hatveyi atan da Manoğlu Fahreddin'dir.

Suriye'nin bugünkü tarihi işte bu Dürzi emirinin gafil eliyle ihzar olunmuştu. Fakat ne garip cilve-i şuundur ki Suriye'ye Fransız hırs ve harsını aşlamakta pişva olan Dürziler, o harsını üç asır sonra muvaffakiyetle tatmin olunmasını müteakip ilk ihtilâl bayrağını çekmek celâdetini de göstermişlerdir..." (Tan 1928: 305-306).

M. Turhan Tan romanda Dürzi isyanını ele aldıktan sonra Dürzi inancı hakkında da bazı bilgilere yer verir. Romanda Dürzilerin reenkarnasyona inandıkları için ölümden korkmadıklarını bu sebeple de zorlu bir düşman oldukları belirtilir. (Tan 1928: 307). Küçük Ahmet Paşa'nın Dürzi isyanını bastırmak için verdiği mücadelenin anlatıldığı romanda Cebel-i Şuf olarak bilinen dağın çevresinin Küçük Ahmet Paşa'nın emri ile yakıldığı böylece isyanın sindirilmeye çalışıldığı ifade edilir (Tan 1928: 326-327).

Burhan Cahit Morkaya da *Yüzbaşı Celal* isimli romanında Osmanlının son zamanlarındaki isyanlardan, Osmanlı'ya ihanet etmeye hazır bulunan aşiretlerden söz eder ve Avrupalı devletlerin saldırıları durumunda Osmanlı sahillerinin bu sebeplerle güvende olmadığını vurgular:

"—Türkiye bir Avrupa devleti ile muharebe edecek olsa sahilleri müdafaa edecek filo olmadığı için bütün Akdeniz sahillerini beğendiği yerden bombardıman edebilecek... Bu hücumu da Anadolu kıyılarından ziyade Suriye sahillerinde yapmayı tercih edecek... Çünkü Avrupalı bilir ki Suriye'de mamureleri birkaç kilometre gerisinde Türk'e düşman ve onun her zaafından istifade eden müsellâh kabileler aşiretler vardır" (Morkaya 1931: 45).

Mısır ve Kıbrıs XIX. yüzyılda İngiltere tarafından işgale uğramış, Lübnan ise Osmanlı Devletinden neredeyse bağımsız bir hale gelmeye başlamıştır. Yazar, Osmanlı Devleti'nin bölge ile ilgili karar almadan önce Avrupalı devletlerle görüşme yapmak zorunda olduğuna da dikkat çeker. "1864'te yapılan düzenlemelerle ayrı bir eyalet haline getirilen Lübnan, Babıali'ye bağlı Hristiyan bir asker ve vali tarafından yönetiliyordu. (...) Rusya ile Fransa'nın imparatorlukları Ortodoks ve Katolik halkı koruma hakları vardı" (Fromkin 2018: 36).

Arap isyanları sırasında özellikle Suriye-Lübnan bölgesinde yaşayan Dürziler isyanlara destek vermişlerdir. Bölgedeki İngilizler tarafından açıkça desteklenen Dürziler, isyanlarda Fransızlar tarafından desteklenen *Mârûnîlere* karşı mücadele etmiştir. Daha sonra isyancı Araplarla Osmanlı'ya karşı ayaklanmışlardır. Bu isyan düşüncesinin arka planında ise XIX. yüzyılın başında Lübnan'da kurulan misyonerlik okullarının olduğu iddia edilir. Özellikle Cizvit okulları, Amerikan Üniversitesi'nin

Lübnan ve Suriye’de çok etkili olduğu ve Arap milliyetçiliğinin yayılmasına katkı sağladıkları belirtilir.¹

Burhan Cahit Morkaya da romanda 1909 yılında Havran’da meydana gelen Dürzi isyanını da konu edinir. Romanın ana karakteri Yüzbaşı Celal’in bakış açısından Arapların ırkçı bir yaklaşıma sahip oldukları belirtilirken Osmanlı Devleti’nin, Arapları kendinden addettiği ancak devletin ihanete uğradığı anlatılır:

“En yakın (Havran isyanı) bunun taze bir misalidir. Hükümet Havran isyanını bastırmak için iki fırka asker göndermeğe mecbur olmuş ve nihayet iş gene af ve sulh ile bittikten başka yeni yeni imtiyazlar da verilmiştir.

Yüzbaşı Celal asabileşmişti. Haritaları toplarken alını buruşarak ilave etti:

—Ve netice itibari ile arkadaşlar. İş nihayet bir Türk ve Arap meselesidir. Biz onları kendimizden farz ediyoruz. Onlar ırklarını bırakmıyorlar” (Morkaya 1931: 46).

Romanda Tedmür(Palmira) bölgesindeki Bedevi Araplardan da söz eden yazar, düzenli bir hayatları olmadığı için onları kontrol etmenin devlet için oldukça zor olduğunu belirtmektedir: *“Fırat ile Hama arasında olan bu çöl parçası üzerinde belli başlı bir mamure olmadığı için bu seyyar aşiretler diledikleri yerlerde çadır kuruyor, mevsime, vaziyete göre yer tutuyorlardı. Bunlar ne kadardı, nasıl geçinebilirlerdi, resmen malum değildi” (Morkaya 1931: 98).*

Havran isyanında Dürzilerin esir düşen Türklere büyük işkenceler yaptıklarını anlatan Burhan Cahit, romanda bu isyanda Araplara “Hacılar” diye hitap etmeyi tercih eder. Oysa bu isyanların azınlık bir mezhep olan “Dürzi mezhebi”ne bağlı kişiler tarafından başlatıldığı bilinmektedir.

“—Daha tehlikelidir. Bir devletle harp ederken harp kaideleri tatbik edilir. Bunlar sulhte nankör oldukları kadar isyanda da zalim ve hilekârlardır... Havran isyanında esir düşen Türklerin gözlerini oyanlar, kızgın demirle dağlayanlar bu Müslüman araplar, hatta halifenin neslinden geldiklerini söyleyen o başı kefiyeli mel’un şeriflerdir.

—Temizlemeli bu hacıları! Diye bağırdı mülazım Sedat” (Morkaya 1931: 49).

Romanda Bedevi Araplar “seyyar Arap” olarak nitelendirilir ve onların resmi olarak herhangi bir kayıtlarının olmadığı vurgulanır. Morkaya, Arap aşiretlerinin isyanlarda nasıl bir yol izlediklerini ve Anadolu’dan isyanları bastırmaya giden Türk gençlerinin verdikleri mücadeleyi de romanda işler:

“Nüfuzlu Arap şeyhleri kuvvetli aşiretlerle dâhile, çöle çekilmişlerdi. (...) Ve Anadolu’nun bakir köşelerinden toplanıp bu cehennem deryasına akan Türk gençleri Türk hududu içindeki bu çöl ve deniz arasında cenuptan ilerleyen kuvvetli düşman

¹ “Lübnan XIX. yüzyılda Osmanlı yönetimine karşı gelişen Arap milliyetçiliği akımının önemli merkezlerinden biri olmuştur. (...) 1831 yılından itibaren Cizvit Okulları açılmış, Amerikan Protestan Kilisesi çeşitli şehirlerde kolejler açarak faaliyete geçmişti. Misyonerler tarafından açılan bu okullarda Arapça yerine Fransızca ve İngilizce eğitim verilmeye başlanmış, birçok Müslüman ve Dürzi’nin Hıristiyan olması sağlanmıştır” (Bağlıoğlu 2018: 65-66).

ordusuna karşı adım adım mücadele ediyor. Elarış'ten, Gazze'ye, Nablüs, Kudüs ve Kanaytray'a doğru kan dökerek boğuşa boğuşa çekiliyordu" (Morkaya 1931: 110).

Morkaya, Arapların bir bütün olarak Türk milletine ihanet içinde olduklarını ve birçok Anadolu Türk gencinin de bu isyanlarda can verdiğini söylerken Arapların Türklüğe ve Türk kültürüne yabancı bir toplum olduğunu iddia eder. Romanda dikkat çeken bir diğer husus ise Arap kelimesinin romanın neredeyse tamamında küçük harflerle başlatılmış olmasıdır.

"Bizim mücadele ettiğimiz, her karış toprağı için binlerce Anadolu evladının kanını döktüğümüz şu muntika elimizdeki vesikalara göre düşmanla tamamı ile teşriki mesai eden bir ırkın yaşadığı ve uzun asırlara rağmen Türklükle imtizaç etmeyen bir milletin yerleşmiş bulunduğu, Türkiye'ye yabancı ve hatta düşman bir ülkedir. Daha dün eski Şam yolunda bir levazım kolumuza hücum eden Araplar iki zabitimizle on yedi neferimizin kanına girdiler" (Morkaya 1931: 116).

Burhan Cahit, Şam şehrinde meydana gelen Arap isyanlarının arkasında İngilizlerin olduğunu da belirtir. İngiliz ve Fransızların Arapları desteklemelerinin yanında hemen hepsinde var olan Türk düşmanlığının ve yine Arapların kültürlerinde var olan şeyhlik, seyitlik gibi dini kavramların da isyanlarda taraftar bulmada etkili olduğunu söyler. *"Bütün bu havalide bu toprakları işgal eden Avrupalı askerlerin yalnız bir düşmanı vardır: Türk. Ve hakiki Türk-Arap muntikası üzerindeki aşiretler, halifenin cihat ilan edip ecnebi ordularına karşı harekete getirmek istediği bu Arap kabileleri neye Türklere karşı Gazve yapıyor"* (Morkaya 1931: 177-178).

Burhan Cahit Morkaya'nın *Dükkülerin Romanı* isimli eseri ise Avrupa'ya eğitim için giden Ahmet Reşit'in Orta Doğu'daki gelişmeleri arkadaşlarından gelen mektuplarla takip etmesi ile ilerletilir. Ahmet Reşit, Avrupa'da eğitim almaya çalışırken Orta Doğu'da patlak veren Birinci Dünya Savaşı ve milliyetçilik hareketleri bir neslin milli isyanlara bakış açısını da yansıtır. Nitekim Morkaya da romanı *"Bu roman 1908'de başlayan ilk Türk inkılabında yer alan komite neslinin macerasıdır"* cümlesi ile tanıtmıştır.

Ahmet Reşit Türkiye'de bulunan arkadaşına gönderdiği mektupta hürriyetten birlik ve kardeşlik kavramlarını beklediğini ancak tam tersine ayrılıkların arttığını belirtir: *"Ahmet Reşit cevap verdi: — Şimdi hürriyet var, hep kardeş olduk dedik amma daha hürriyetinin ilk gününde Araplar Elmüntediyüledebî diye siyasi klüp açtılar. Arnavutlar Başkım lavhasını koca bir binanın üzerine asıp içeride kumpas kurmaya başladılar"* (Morkaya 1934: 10-11). Romanda çok zengin bir Arap şeyhinden söz edilir ve şeyhin çok zengin olmasından dolayı Türk Ocağı'na bağlı olan Ahmet Rıfki, Arap şeyhine damat olmayı düşünüp itibar kazanmaktan söz ederek ironi yapar. Türklerin idare ettikleri milletlerden geri kalmış olmaları bu nesil tarafından öfkeyle karşılanmaktadır, yazar romanda bu hissiyatı yansıtmaktadır.

Ahmet Reşit, Trablusgarp'a Osmanlı için savaşmaya gidecek olan bir Türk genci ile sohbetinde, Avrupa'daki yaşamı görmüş bir genç olarak içinde bulunulan duruma

eleştiriler getirir ve Osmanlı Devleti'nin saltanat şeklindeki yönetimini yanlış bularak Mekke ve Şam odaklı yönetimin gelecekte bir yeri olmadığını söyler. *"Ve Osmanlı Devleti'nin siyaseti hâlâ Mekke ve Şam havası içinde idare edilmektedir. Avrupai düşünüşün aydınlığı önümüze düşmedikçe ecnebi tazyikinden kurtulmamıza imkân yoktur"* (Morkaya 1934: 28-29).

Yazar, romanda Osmanlı köylüsünün siyaset meydanında neler olup bittiğinden haberdar olmadıklarını, köylünün günlük yaşam içerisinde eski yaşantılarını sürdürmeye çalıştıklarını ancak savaşın soğuk yüzüyle karşılaştıkları zaman gerçekleri fark ettiklerini de dile getirilir. *"Türk köylüsü olan biten şeyleri hayretle seyrediyor. Ona göre değişen bir şey yoktur. Aşar mültezimi onun gene bakırını satıyor, jandarma kendisini gene ona besletiyor ve komşu Rum, Ermeni, Arap köyleri mektepler açar, bağlar, bahçeler kurarken o gene Yemen'e, Asir'e, Arnavutluk'a gidiyor. Türk köylüsü Havran'da Araplarla boğuşuyor"* (Morkaya 1934: 33).

Arabistan "hörgüçlü deve"ye ve Anadolu insanını yutan bir timsaha benzetilirken Orta Doğu'da büyük hedefleri olan İngilizlerin planlarının durdurulamamasına ve Arapların da bu planlara ortak olmasına karşı bir öfke sezdirilir. *"Ah bu koca Arabistan! Ah bu hörgüçlü deve! Bu arzın öyle lanet bir toprağı ki yeşil Anadolu'ya doğru ağzını açmış, tıpkı aç bir timsah gibi mütemadiyen gürbüz Türk evlatları yutuyor."* (Morkaya 1934: 49).

Ahmet Reşit, Türkiye'yi dolaşan ve gelişmeleri ona mektup yoluyla aktaran arkadaşı Cemil Hakkı ile ülkenin geleceği üzerine yorumlamalar yapar. Bu mektuplarda din adamlarının halkı aldattıkları, azınlıkların da Türklerden çok daha imtiyazlı bir yaşam sürdürdükleri iddiaları sıklıkla dile getirilirken Arapların isyanlarla mücadele eden Türklerin maddi gücüyle keyif sürdüğü iddia edilir. *"İstibdat devrinde Aynizübeyde suyolları için Türk köylüsü, Türk şehirlisi varını yoğunu dökmüştü. Hicaz şimendiferi Türk'ün bağrından dökülen paralarla yapılmıştı. Bu devir geçti. Hürriyetin daha ilk gününde Havran'da Araplar isyan etti"* (Morkaya 1934: 65-66).

Romanda Osmanlı meclisindeki gelişmelere de yer verilir ve mecliste Türkçe dahi konuşmaya lüzum görmeyen Yemen, Asir, Bağdat ve Rum mebusların varlıklarından duyulan rahatsızlıklar dile getirilir. *"Ahmet Rıfki en son yazdığı bir mektupta meclisteki Rum mebuslardan birinin Türkçe bilmediği için kendisine bir tercüman tuttuğunu, Yemen, Asir, Bağdat mebuslarının ise buna da lüzum görmeyip mecliste Arapça konuştuklarını söylüyordu"* (Morkaya 1934: 69-70). Fransa'da gazete şubesinde görev alan Ahmet Reşit, Fransa'nın çöldeki Bedevi kabilelerle dahi bağlantı kurduğundan bahseder. Bu da romanda Fransa gibi Avrupalı devletlerin isyanlardan evvel bölgede kültürel anlamda etkin olmaya başladıklarının bir göstergesi niteliğindedir. *"Ona göre Şam'da ve Beyrut'ta Lübnan'da Fransız kültürünün pek müessir olmağa başladığı, Araplar arasında Fransız dostluğunun kuvvetlendiği ve hatta çöldeki kabile şeyhlerinin bile Fransızlarla temas ettikleri muhakkaktı"* (Morkaya 1934: 107).

Refik Halit Karay da *Sürgün* romanında Şam'da Arap milliyetçiliğine kısaca değinir. Yazar Arap milliyetçiliğinin artmasını "Arapçılık şımarıklığı" olarak tanımlar ve isyancıların kendilerini boyunduruktan kurtulduklarını söylediğini söyler: "*Hâlbuki sade mesafe itibariyle değil, asıl ruh, huy, duygu cihetinden şimdi yurduna tamamıyla uzak ve aykırı bir yerdedir. Şam'da azılı bir Arapçılık şımarıklığı hüküm sürüyor, kendilerini bir boyunduruktan kurtuldukların ülkesindedir ve idraksiz düşmanlarla çevrilidir*" (Karay 1941: 80).

Kemal Tahir ise *Yorgun Savaşçı* romanında Arap isyanlarına geniş yer verir. Romanda Arap köylerindeki halkın Müslüman Osmanlı askerlerine ve müttefikleri olan Almanlara karşı tutumları ve bölgeden çekilen Osmanlı güçlerine ateş açılması gibi olaylar kabul edilemeyecek durumlar olarak değerlendirilir. "*Bunları Araplar soymuş donlarına varıncaya kadar her şeylerini almış. (...) Çıplaklar edep yerlerini yarım yamalak örttüler. Akşamüstü Müzeyrib'e doğru yola çıktık. Havranlılar sağdan soldan önden arkadan arada sırada kurşun sıkıyorlardı*" (Kemal Tahir 1965: 467).

Romanda İttihatçı askerlerin sohbetlerinin konusu olan Arap isyanları değerlendirilirken, bu toplumun bir İslam halifesine karşı ayaklanmaları da sorgulanır. Avrupa'da meydana gelen iç savaşlardan örnek veren yazar, bu ayaklanmaların dünya tarihinde benzerlerinin olduğu için kabul edilebilir olduğunu söylemekte ancak romanda silah bırakıp çekilen askerleri anadan doğma soyup üzerlerine ateş açmalarının izahının bulunmadığına vurgu yapmaktadır: "*Burda ayıplanacak bir yön varsa insanları kızgın çöl güneşinin altında anadan doğma soymak, bir de düşe kalka çekilen yenilmiş insanlara uzaktan ateş etmek*" (Kemal Tahir 1965: 467).

Attılâ İlhan ise *Sırtlan Payı*'nda Arap milliyetçiliğine ve Suriye'de bulunan bazı yerlilerin İngilizler ile iş birliğine yer verirken Şam'da meydana gelen olayları "büyük Suriye bozgunu", Şam'ı da "rezil şehir" olarak nitelendirir: "*Hem hangi Şam'da, büyük Suriye bozgununun orduları darmadağın eden karanlık günlerinde silahlı Arap milliyetçilerinin, akrep kuyruğu hançerlerin, İngilizlere çalışan Marunî papazlarının kaynaştığı o rezil şehir var ya, onda*" (İlhan 1974: 328-329).

Sırtlan Payı romanında İlhan, Orta Doğu'da meydana gelen isyan, ayaklanma, iç savaş vb. hadiselerin sömürgeci devletler tarafından desteklendiğini belirtirken, çarpıcı bir tezi dikkatlere sunar. Yazar Hilafetin ilgası ile Osmanlı'nın bölge halkı üzerindeki nüfuzunun yok olduğunu ve emperyalist devletlerin Orta Doğu'daki petrol bölgelerinde daha kolay hareket etmeye başladıklarını söyler. "*...aslında mesele basit, diyerek sürdürdü, —emperyalizm için, (daha o zamandan) önemli olan petrol, petrolü ele geçirmek ise Arap ülkelerinin Osmanlı'nın hâkimiyetinden kurtarmakla mümkün!*" (İlhan 1974: 250-253).

Hacı Hanım Vay romanında ise artık camilerden "Müslüman ezanı" değil de "Arap ezanı" okunduğunu söyleyen İlhan, güç kazanan Arap milliyetçiliğine dikkat çeker. Romanda ayrıca Hayfa ve Akka'nın Osmanlı'nın elinden çıkışını anlatırken isyanlarda

İngilizlerin rolüne de vurgu yapar. "...konuşulacak şey kalmadı ki! Hayfa ve Akkâ'nın düştüğü doğrulandı. İngiliz süvarisinin öncüleri, Rayak yolunu tutmuş bugüne yarına, Şam-ı Şerif'e vasıl olacaklardır. Emeviyye Camii'nin şerefelerinden, damların üzerine, sanki başka ezanlar yağıyor: Müslümandan ziyade, Arab!" (İlhan 1984: 75).

Romadaki Arap isyanlarının Şam'daki yansımaları düzensizlik ve Bedevilerce yapılan yağma olmuştur. İngiliz askerlerinin şehirdeki gücüne yer veren İlhan artık Türklerin Şam'da etkisiz bir güç hale geldiğini anlatır: "Şehrin içi dışı Bedevi. (...) Türklerindir gerekçesiyle, 'urban' bazı dükkânı yağma etmiş. Her tarafta, Arap ve İngiliz 'bandıraları' (İlhan 1984: 132).

Romanda Türk askerlerinin Araplar tarafından sıklıkla saldırıya uğradıklarına ve bu duruma bölgede yaşayan Ermenilerin bile şaşırdukları Vahanak Mahcupyan'ın ağzından yansıtılır: "ne günlere kaldık, Vahan? Şam-ı Şerif'te, Arapların Türk zabıtlarını öldüreceği, aklına mı gelirdi? Eee, kendileri ne demişler; 'alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste!'" (İlhan 1984: 96). Romanın ana karakteri olan Feridun Hakkı bir gece bombalı saldırıya uğrar ve bu saldırıdan sonra kendisini çekinerek de olsa kabul eden Ermeni dostunda kalmaya başlar. İlhan, Feridun Hakkı üzerinden Şam'daki Osmanlıların düşünce ve duygularını aksettirmeye çalışır. Anlatıcı, bir bölümde Şam'dan çekilen Osmanlı askerlerinin bıraktığı eşyalarına odaklanır ve terk edilen Şam'ı oldukça olumsuz bir şekilde tasvir eder: "Dışarıya adımını atar atmaz, şehirdeki 'gayr-ı tabiiliği' fark edecekti: ekmeksiz, susuz, ışiksiz; günlerden sınıksız kapıların, sık kafeslerin ardına kilitli duran Şam halkı, sokaklara dökülmüş; bölük bölük, Hükümet Konağı'na doğru akıyor. Kimler kimler kimler! Çocuğu kucağında, çarşaflı taze'. Eli bastonlu, iki büklüm, sarığı yeşil ihtiyar" (İlhan 1984: 118).

Hacı Hanım Vay romanı Osmanlı askeri Feridun Hakkı'nın bakış açısından o döneme ışık tutar. Şam'da dolaşan askerin, yüzlerce yıl Türk hâkimiyetinde kalan şehirde Türkçe konuşabilecek tek kişi dahi bulamayışı üzerinden olaylar ele alınmaya devam eder: "Yarım yırtık Arapçasına güvenemediğinden, Feridun Hakkı kimseye bir şey soramıyor. Bir Türkçe bilen olsa! (...) 'Türkçe konuştuğu anlaşılmasın diye, belirgin bir çaba sarfediyor: sesi, bazen yorgun bir mırıltı; bazan göğüs geçirmeye soluma arası, fısıldama.'" (İlhan 1984: 120).

Arap isyanlarının ortaya çıkardığı Türk düşmanlığını iki Ermeni'nin kendi aralarındaki konuşmaları üzerinden veren İlhan, Ermeni Vahanak Mahcupyan'ın Cemal Paşa'nın dışçisi olarak anılmasından dolayı yaşadığı tedirginliği de şöyle verir: "Arabları Osmanlı korkusu zaptediyordu, bu korku kalktı mı, ne olacağı meçhul: şehri yağma edebilirler, İngilizler buna bigâne kalır. Namımız 'Cemal Paşa'nın dışçisi'ne çıkmış, topun ağzında biz bulunuyoruz.'" (İlhan 1984: 98).

58 Gün romanında Arap isyanlarında dikkat çeken ise "el-Fetat"-Cemiyet'ül Arabi'yetul Fetat yani "Genç Araplar Cemiyeti" örgütüdür. Bu gizli örgüt İzzet Derveze tarafından 1911 yılında Paris'te kurulmuştur. Amaçları Osmanlı Devleti'nde

yaşayan bütün Arapları birleştirip bir Arap devleti kurmaktır. “Kısa sürede Suriye’deki siyasi üyelerin en büyükleri ve yükselenleri Arap Fetat cemiyetinde idi. Bu cemiyet üyeleri Suriye idaresi ile siyasetine hâkim oldular. Faysal da bu cemiyetin üyesiydi” (Umar 2004: 417).

Bu örgüt el-Ahd ile de dirsek teması içinde olmuştur. Mustafa Yıldırım da romanında bu yapılanmaya ve Şam’daki faaliyetlerine yer verirken Enver Paşa’nın bu örgütlerle mücadele etmesine değinir: “El fetat örgütüne bağlı gençlerin birer ekip oluşturduklarını sokak aralarında yakaladıkları askerleri boğazladıkları sonra cansız bedenlerini Barada ırmağının kanallarını attıklarını elbette biliyordu” (Yıldırım 2006: 194). Romanda Arabia, el-Ahd ve El-Fetat gibi örgütlerin İngiliz ve Fransızların Şam’a girmesi için gösterdikleri çaba anlatılırken onların Türkleri Şam’dan çıkarmak için yaptıkları çalışmalar ele alınır. Ayrıca Şam’da bulunan Türk kadın ve çocuklarının bu karmaşa içinde yaşadıklarına dikkat çekilmeye çalışılır:

“Eski kale ve Bab el-Hadid tarafından dalga dalga gelen aşiretler, el-Arabia, el-Ahd ve El-Fetat örgütlerinin silahlı militanları kentten doğuya çıkışı kapatmışlardı. Türk mahallelerinden kaçmayı başaran yaşlılar, kadınlar ve çocuklar, bulabildikleri katırlara, eşeklere yükledikleri üç beş eşya ile Halep caddesinden Barada boğazına koşuyorlardı” (Yıldırım 2006: 226).

Yıldırım romanda Rekabizade Ali Rıza Paşa’nın, Cemal Paşa tarafından Şam’da Arap milliyetçiliği güden bu gizli örgütler ile mücadele etmesi için görevlendirildiğini söyler. Ancak Paşa başarılı sonuç elde edemez ve Osmanlı ordusu içinde kurulan bu gizli yapılanma Türklere acımasızca saldırılar, suikastlar düzenler.

İngilizler, Türklerin Şam’daki on iki günlük direnişini Son Süvari Zaferi olarak tanımlamışlardır. Bu direnişin ardından romanda Şam’daki isyanların arkasında bulunan Faysal’ın Arabistanlı Lawrence ile beraber Şam’a giriş anlatılır. Romanda dikkat çeken bir diğer ayrıntı ise İngiliz ordusundaki Anzak birlikleridir. Yazar, onların Hristiyanları, Türklerin elinden kurtarma propagandasıyla sömürge ülkelerden getirildiklerini ve bölgenin toplumsal yapısından, güncel siyasetten habersiz olduklarını söyler. Yıldırım, bu isyanlarda rolü olanların Şam’da bulunan Victoria Otel’ine arkeolog gibi yasal kimliklerle girip ajan olarak çıktıklarına yer verir.

Romanda isyancıların Halep’te yaptıklarına da değinilirken yüzlerce yıldan beri Halep’te yaşayan halkın bu savaştaki tedirginlikleri ele alınır. Halep şehrinde Arap milliyetçisi el-Fetat’ın ve Ermenilerin, İngilizlerin de destekleriyle Türklere saldırılar başlatmasını anlatan yazar bu dönemde şehirde bulunan Mustafa Kemal’in de verdiği mücadeleye değinir. el-Fetat örgütünün Halep’teki isyanlarda yaptığı gizli çalışmaların anlatıldığı romanda, cami ve diğer mabetlerin de bu çatışmalardan etkilendiği, şehrin eski huzurlu günlerini yitirdiği belirtilir (Yıldırım 2006: 313).

Tarık Buğra’nın *Küçük Ağa* romanında ise bir aşiret lideri üzerinden Arap isyanlarına yer verilir. Romanda Osmanlı Devleti’nin güçlü ve adil bir yönetime sahip

olduğu dönemlerde Araplarla iyi ilişkiler kurduğunu ancak gücünü kaybettiğinden dolayı ve nispeten adaleti sağlayamadığından, Arapların da İngilizleri desteklediklerinden söz edilirken Arapların uzun yıllar boyunca Osmanlılık için kendi milli özelliklerinden vazgeçtikleri iddialarına yer verilir. *“Doktor Bey. Biz Arabız ve Müslümanız elhamdülillah... Osmanlı Devleti de Müslümandır. Dedelerimiz asırlarca bu din kardeşliği için Araplıklarını hatırlamadılar. Osmanlılardan ayrılırsalar dinlerini mi kaybederlerdi? Hayır elbette. Hallerinden memnundular ve ondan hatırlamadılar”* (Buğra 2010: 64). Romanda bölgede sadece İngilizlerin değil özellikle Almanların istihbarat faaliyetleri ile bölgeyi etki altına almaya çalıştıkları da belirtilir.

3. İRAK BÖLGESİNDEKİ İSYANLAR

Irak, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetine girmiştir. XIX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı devleti tarafından yönetilen Irak bölgesi Osmanlı devletine karşı yapılan isyanlarda önemli bir yer olmuştur. Batı destekli isyanlar sonucunda bölge İngiltere'nin manda ve himayesine girmiştir. İngiltere ise 1921 yılında isyanlarda çok büyük rol oynayan Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı, Irak kralı ilan etmiştir. Kral Faysal'ın ölümünün ardından ise oğlu Gazi, kral olmuştur. Ancak Kral Gazi'nin erken ölümü üzerine dört yaşındaki oğlu tahta çıkarılmıştır. İngiltere tarafından açıkça sömürülen Irak'ta 1941 yılında İngilizlere karşı ilk tepki meydana gelmiş ve Irak bir kere daha İngiltere tarafından işgale uğramıştır. Uzun yıllar boyunca çalkantılı siyasi dönemler yaşayan Irak bölgesinde yaşanan ayaklanmalar Türk edebiyatında da yer etmiş, yazarlar özellikle Kut'ül Amare Savaşı çerçevesinde Arap isyanlarına romanlarında yer vermişlerdir. Bu bölümde *Dicle'nin Son Türküsü Kut'ül Amare, İyiye ve Kötüyü Bilme Ağacı, Kut'ül Amare, Mehmet Fazıl Paşa* romanları incelenmiştir.

Ebubekir Subaşı, *Dicle'nin Son Türküsü Kut'ül Amare* romanında Irak bölgesindeki Arap isyanlarına da yer vermiştir. Romanda Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile var olan toplumsal düzenin bozulmaya başladığı ve ardından bazı Arap kesimin isyan ettiği belirtilir. Bu isyanların başladığı bölgelerden biri de romanda Hille olarak gösterilir. *“Bu arada bazı eşkıya ruhlular Arap aşiretleri Osmanlıların İngilizler karşısında bozulduğunu veya yenildiğini görür görmez birliklere ve malzeme depolarına saldırmaya başlamışlardı. Bu da yetmemiş, Osmanlı idaresinde bulunan ve onları destekleyen diğer Arap kasaba ve kabilelerine de zarar verme marifetini göstermişlerdi”* (Subaşı 2017: 20).

Ebubekir Subaşı İngilizlerin Irak'ta yaptıkları propagandaları ele alır ve bu propagandaların, Arap milliyetçiliğini körüklemiş olduğunu söyler. Subaşı, isyanların arkasındaki devletlerin başında İngilizlerin olduğunu ve casusluk çalışmalarıyla isyanları desteklediklerini tekrarlar ve bu casusluk teşkilatlarından birinin de Bağdat'ta olduğunu belirtir: *“İpin ucu çekilince de altından İngiliz istihbaratı çıkmıştı. Ne yazık ki buralardaki İngiliz casusları Irak aşiretleri ve halkı üzerinde yaman bir çalışma yürütüyorlardı”* (Subaşı 2017: 21).

Tecelli Sercan Sırma, *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı* romanında I. Dünya Savaşı'nda Arapların isyanlarda gösterdikleri gerekçelerden oldukça farklı düşünen Arapların da var olduklarına değinir. İngiliz askeri olan Arthur ile yerli halk arasında geçen konuşmada yerli halkın Bağdat'ta bulunan İngilizlerin bu toprakları terk etme temennisi ile karşılaşılır. Romanda, Türklerden rahatsızlık duymak yerine genel anlamda haksızlık eden yöneticiler eleştirilir ve İngilizlerin "kâfir" olarak tanımlanıp Bağdat'ı işgal ettikleri yerli halk tarafından dillendirilir: "*Adamı konuşmaya meyilli görünce sohbete başladı. Bir ara ne dua ettiğini sordu. Adam, 'Allah Bağdat'ı İngiliz kâfirlerinden kurtarsın,' diye dua ettiğini söyledi. Beklemediği bu yanı karşısında biraz duraksadı. Çünkü buğüne kadar hiçbir Arap İngilizlerden rahatsız olduğunu söylememişti*" (Sırma 2018: 114).

İsmail Bilgin'in *Kut'ül Amare* romanında, General Towshend'in Nasariye'de yaptığı saldırı sonucunda Osmanlı ordusunun düştüğü güç durum ele alınır ve bu durumun sebebi olarak Arap aşiretleri gösterilir. Böylece Müslümanların kardeşliği roman boyunca sorgulanmaya başlanır.

Romanda İngilizlerin Arap isyanlarını nasıl finanse ettikleri ve halkı Osmanlı'ya karşı nasıl isyana sevk ettirdikleri anlatılır. Yine romanda Osmanlı'ya isyan edenler çoğunlukla çölde yaşayan Bedeviler olarak gösterilir ve bu kişiler "urban" olarak nitelendirilirler. Romanda Lihye aşiretinden de söz edilir. Bu aşiret daha sonra İngilizlerin safına geçerek Osmanlı'ya büyük zararlar verecektir. "*Lawrence onları bol altınla besliyor. Bu adamların etkisiz hale getirilmesi gerek... Zorlu görev de sana düşüyor... Söz konusu aşiretin nerede olduğunu, nerelerde baskınlar düzenlediğini Üsteğmen Selahattin size ayrıca anlatacak...*" (Bilgin 2018: 164).

İsmail Bilgin, *Mehmet Fazıl Paşa* romanında ise Mehmet Fazıl Paşa'nın Arap isyanları karşısında verdiği mücadeleye değinir. Romanda Mehmet Fazıl Paşa'nın İngilizlerin niyetlerini çok önceden anlayıp aşiretleri Osmanlı safına çekmeye çalıştığı anlatılmaktadır: "*Bu güzergâh İngilizler için çok önemliydi ve asker getirerek tesisleri korumak istiyorlardı. Gelişmeleri Mehmet Fazıl Paşa, Osmanlı Devleti yetkililerine bildiriyor ve buradaki İngilizlerin hareketliliğine dikkat çekerek tedbir alınmasını istiyordu*" (Bilgin 2019: 181). Romanın bir bölümünde Lihye aşiretinin arazisine giden Mehmet Fazıl Paşa'nın bu aşiretin silahlı güçleri ile karşı karşıya geldiği ve Fazıl Paşa'nın kuyudan su içmesine "bu toprakların artık Osmanlı toprağı olmadığı" söylenerek izin verilmediği anlatılır: "*Buralar Osmanlı Devleti'ne aittir. Biz de Osmanlı askeriyiz.' 'Buralar artık Lihye aşiretinin! Osmanlı'nın değil'*" (Bilgin 2019: 215).

Romanda İngilizlerin petrol yataklarını elde etmek amacıyla bölgedeki aşiretleri kendi saflarına çekmeye çalıştığını anlayan Bağdat Sol Kanat Aşiret Komutanı Mehmet Fazıl Paşa'nın bazen silahlı mücadele yolunu bazen de siyaset yolunu izleyerek çıkabilecek ayaklanmaları önlemeye çalıştığı belirtilir.

SONUÇ

Edebiyat; tarihin, sosyal yaşantının ve bugünün şahitliğini yapar. Böylece toplumun bir parçası olan yazarlar kendi bakış açıları dâhilinde hayatın bir penceresini eserlerinde işlerler. Tarihi olaylar da edebiyatın önemli bir parçasını oluştururken Türk edebiyatında özellikle Osmanlı Devleti'nin yıkılma döneminde toplumda meydana gelen önemli olaylar romancılar tarafından sıklıkla işlenmiştir. Arap isyanları da sosyolojik boyutu ile de oldukça önemlidir ve romanlarda da dikkat çekecek derecede yer edinmiştir. 1887 yılından 2021 yılına kadar mekân olarak Orta Doğu bölgesine yer vermiş olan romanlar incelenmiş, Arap isyanlarına doğrudan yer veren ve konuya değinen yirmi roman çalışmaya dâhil edilmiştir.

Başlangıç döneminde özellikle 1920-30'lu yıllar arasında roman yazarlarının Arap isyanlarını Dürzi isyanları ile birlikte ele aldıkları, isyanlarda tamamen Arapları suçlamış oldukları ve topyekûn bir isyanı konu ettikleri görülmüştür. Bu düşünceler özellikle M. Turhan Tan ve Burhan Cahit Morkaya'nın romanlarında dikkat çekmektedir. Özellikle Morkaya, Arapların, Türklere düşman olduğu tezi üzerinden romanlarını kurgulamış, isyanlardaki öteki nedenleri göz ardı etmiştir. Bu bakış açısında Osmanlı Devleti'nin yıkılması, Meşrutiyet rejiminden Cumhuriyet'e geçme, Kurtuluş Savaşı gibi bir mücadeleyi vermiş olma gibi önemli olayların etkisi yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Daha sonraki dönemlerde ise özellikle Suriye'de sürgünlük yaşamış olan Refik Halid Karay, kişisel gözlemleri doğrultusunda olayları ele almıştır. Kemal Tahir, Attilâ İlhan ve Tarık Buğra gibi yazarların ise konuya çok boyutlu yaklaştıkları, iki taraflı bir sorgulamaya gittikleri söylenebilir.

İki bin on yılında başlayan "Arap Baharı" nedeniyle günümüz yazarlarının da dikkatini tekrar çeken Orta Doğu bölgesinde meydana gelenler, Kut'ül Amare zaferinin konu edildiği romanlarda yeniden anlatılmıştır. Bu yazarlar Arap isyanlarının nedenlerini sorgularken isyanlara bütün Arapların dâhil olmadığı düşüncesinden hareket etmiş ve Osmanlı Devleti'nin bazı politikalarının bölgedeki olaylara etki etmiş olabileceğini savunmuşlar, Avrupalı devletlerin isyanlardaki yeri üzerinde durmuşlardır. Yazarlar, özellikle İngiliz ajanlarının isyanlardaki rolünü anlatmak, bölge halkının yoksul ve eğitimsiz olduklarına vurgu yapmak istemişlerdir. Yine bu dönemde verilen romanların belgesel nitelikleri dikkat çekmektedir, birçoğunda Türk yöneticiler ve askerlerin biyografileri ve başarıları anlatılmış, Türklerin bölge ile olan tarihi bağına dikkat çekilmek istenmiştir.

KAYNAKÇA

- ALTIN, Ş. (2018). *Medine Müdafaası-Fahreddin Paşa*. Ankara: Hayat Yayınları.
BAĞLIOĞLU, A. (2018). *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürziler*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
BİLGİN, İ. (2017). *Çöl Kaplı Fahrettin Paşa Medine Müdafaası*. İstanbul: Timaş Yayınları.
BİLGİN, İ. (2017). *Kuşçubaşı Eşref*. İstanbul: Timaş Yayınları.
BİLGİN, İ. (2018). *Kut'ül Amare*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- BİLGİN, İ. (2019). *Mehmet Fazıl Paşa*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- BUĞRA, T. (2010). *Küçük Ağa*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BUZPINAR, Ş. T. (2009). "Surre" *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 37). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 567-569.
- FORD, R. (2018). *Cennetten Mahşere Orta Doğu'da Birinci Dünya Savaşı* (çev. Nureddin Elhüseyni). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- FROMKİN, D. (2018). *Barışa Son Veren Barış Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı?* İstanbul: Epsilon Yayınları.
- İLHAN, A. (1974). *Sırtlan Payı*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- İLHAN, A. (1984). *Hacı Hanım Vay*. Altın Kitaplar Yayınevi.
- İSHAKOĞLU, Ö. (2012). *Suriye Tarihi Osmanlı Dönemi Suriye'sinde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- KARAY, R. H. (1941). *Sürgün*. İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi.
- KAYALI, H. (2018). *Jön Türkler ve Araplar 1900-1918* (çev. Türkan Yöney). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KILINÇKAYA, M. D. (2015). *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- KRAL ABDULLAH. (2017). *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?* (çev. Halit Özkan). İstanbul: Klasik Yayınları.
- KURŞUN, Z. (1998). "Hicaz". *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 17). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- MORKAYA, B. C. (1931). *Yüzbaşı Celal*. İstanbul: Köroğlu Kütüphanesi.
- MORKAYA, B. C. (1934). *Dükkülerin Romanı*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- PALA, İ. (2021). *Kervan*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- PEKER, E. H. (2017). *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuşçubaşı Hacı Sami Bey*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- PROVENCE, M. (2020). *Büyük Suriye İsyanı-Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi* (çev. Nida Nur Yüksel). İstanbul: Pınar Yayınları.
- ROGAN, E. (2017). *Araplar Bir Halkın Tarihi* (çev. Cem Demirkan). İstanbul: Pegasus Yayınları.
- SIRMA, T. S. (2018). *İyi ve Kötüyü Bilme Ağacı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- SUBAŞI, E. (2017). *Dicle'nin Son Türküsü Kutül Amare*. İstanbul: Çelik Yayınevi.
- TAHİR, K. (1965). *Yorgun Savaşçı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- TAN, M. T. (1928). *Cehennemden Selam*. İstanbul: İktisad Matbaası.
- TOPUZ, H. (1998). *Meyyâle*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- UMAR, Ö. O. (2004). *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- YENİARAS, O. (2018.) *Fahreddin Paşa ve Medine Savunması*. Ankara: Panama Yayıncılık.
- YILDIRIM, M. (2006). *58 Gün Mustafa Kemal ile Filistin'den Anayurdun Dağlarına*. Ankara: Ulus Dağı Yayınları.